

Ihmisoikeuksien historia

Christer Bengs

Strzelewicz, W. (2001, 1943, 1948, 1968, 1983). *De mänskliga rättigheternas historia: Från den amerikanska oavhänglighetsförklaringen till våra dagar.* Stockholm: Ordfront 343 s.
ISBN 91-7324-806-1

Willy Strzelewics (1905-1986) oli saksalainen yhteiskuntatieteilijä ja humanisti, joka vuonna 1931 teki väitöskirjansa Max Horkheimerin (1895-1973) ohjauksessa Frankfurt am Mainissa. Pari vuotta myöhemmin hän pakeni Tšekkoslovakian ja Norjan kautta Ruotsiin. Palattuaan Saksaan vuonna 1955 hän toimi yhteiskuntatieteiden professorina. Kirja on laaja ja monipuolinen, mutta oletettavasti koottu lyhyemmistä, osin päällekkäisistä kirjoituksista. Kirjan ajankohtaisuutta korostaa sen maanpakoon liittyvä syntyhistoria. Strzelewicz osoittaa, miten aatteiden kehittelyn taustalla ovat todelliset, maailmanhistoriaan vaikuttaneet tapahtumat. Teoretisointi ankkuroituu todellisuuteen.

Yhteismitallisuus

Käsitys ihmisoikeuksien jakamattomuudesta heijastaa vastavuoroisuuden periaatetta, joka löytyy kaikista suurista uskonnoista. Ensimmäiset tiedossamme olevat eurooppalaiset oikeusjärjestelmät liittyivät Kreikan antiikin kaupunkivaltioiden syntyyn 700-luvulla e.a.a. *Polis* oli kaupunkivaltio, jonka perustana oli kansalaisten yhteiselämää ja hallintoa säättävä laki.

600-luvun puolivälissä ennen ajanlaskumme alkua syntyi Aigeianmeren alueella rahatalous.¹ Rahaan perustuva vaihdanta mullisti antiikin Kreikan elämää monin tavoin. Se on yhdistetty talouden voimakkaaseen kehittymiseen sekä uskonnosta vapautuneen filosofian syntyyn. (Jaegen 2003) Välillisesti se vaikutti kenties ratkaisevasti myös käsitykseen ihmisoikeuksista.

¹ Maksuvälineitä oli käytetty paljon ennen löytyä rahaa. Sumerissa käytettiin jo 3000 vuotta e.a.a. ohrayksikköä (ns. *sila*) vaihdantavälineenä. Tämä maksuväline oli luotettava, koska sillä oli vaihtoarvoaan vastaava käyttöarvo. Se korvautui ajan mittaan hopeasekelillä, joka vastasi yhtä ohrasilaa. Hopeasekeli ei siis ollut löytyä rahaa, vaan vastasi 8,33 grammaa hopeaa. Ohran sijasta hopea oli käytökelpoisempi vaihdantaväline, koska sitä oli kätevästi kuljettaa mukanaan eikä se pilaantunut.

Rahakolikkojen koostumus vastasi tietyn painomäärän verran arvometalleja. Kolikon lyöjän tuli nauttia yleistä luottamusta, jotta rahan vastaanottaja luottaisi ilmoitettuun metallikoostumukseen eli siihen, että todellinen arvo vastaisi oletusarvoa.

Rahatalouden synty mullisti yhteiskuntaa ja ajattelua kahdella tavalla. Toisaalta syntyi käsitys siitä, että on olemassa joku *universaalinen* arvon ilmentymä, johon kaikkia muita hyödykkeitä voi yhteismitallisesti verrata. Ajattelutavan yleistyessä rahan valtakunta saattoi laajentua materiaalisen elämänpiirin ulkopuolelle, suhteiden abstraktiseen maailmaan. Raha-arvon omaksuivat niin valtaa pitävät ja menestystä haikailevat kuin rakkautta tavoittelevat ja vihaa pursuavat.

Näin ei tapahtunut ilman vastalauseita, koska maailmassa on muitakin kuin rahassa mitattavia hyveitä. Niinpä kyynikkokoulukunnan jäsen, filosofi Diogenes Sinopelainen (404–323 eaa.) julisti, että raha on kaikkien paheiden kotikaupunki. (Diogenes Laertius VI-X, 53) Vastustuksesta huolimatta raha loi yhteismitallisuuden kangastuksen, josta antiikin luonnonfilosofia kehittyi ja johon universaalisuuteen pyrkivä luonnontiede yhä rakentuu. Kaikki olemassa oleva on yhtä ja olemattomasta on turhaa spekuloida.²

Toisaalta rahatalouden synty edellytti luottamusta niihin kaupunkivaltioiden hallitsijoihin, jotka rahaa lyötättivät. Luottamuksen laajuus oli verrannollinen kaupallisten suhteiden kehittymiseen. Se lisäsi kaupunkivaltion vaikutusvaltaa ja samalla hallitsijan omaa valtaa. Yhä edelleen USA:n kansainvälinen vaikutusvalta on sidoksissa dollarin globaaliin käyttöön, mikä takaa maan herruutta siinä missä aseet. Iran pyrki taannoin irrottautumaan dollarista, ja USA irtisanoutui ydinvoimaa rajoittavasta sopimuksesta. Iranin ydinlaitoksia pommitettiin Israelin toimesta. Korrelaatio vai kausaalisuhde?

Miten rahatalous on vaikuttanut käsitykseen ihmisoikeuksista? Jaka-mattomina ihmisoikeudet muistuttavat rahatalouden ajatuskuviota. Kuten kolikolla, jokaisella ihmisellä on tietty arvo – ihmisarvo. Jos tätä arvoa ei tunnusteta, niin yksilön lisäksi yhteisökin menettää vastaavan arvon. Kuten rahataloudessa, yksilön arvon takaa poliittinen yksikkö eli valtio. Antiikin Kreikassa ihmisarvo ei koskenut kaikkia ihmisiä. Demokratian aikana noin viidennes koko Ateenan väestöstä laskettiin poliittisia oikeuksia omaaviksi kansalaisiksi. Ulkopuolelle jäivät naiset, lapset, ulkomaalaiset ja varsinkin orjat, joiden arvo määräytyi markkinoilla.

² Luonnontieteet ovat muodostuneet kaikkien muiden tieteiden malliksi, mutta siitä huolimatta muiden tieteenalojen käytäntöön kuuluu edelleen keskeisenä osana spekulatio. Niiden kohteena ei ole rajallinen määrä esineitä vaan rajaton määrä ihmisten välisiä suhteita ja merkityksiä.

Antiikista keskiaikaan

Kreikan *kyynikoiden* elämänfilosofia tähtäsi arjen hallintaan, joka perustuisi sekä vapautumiseen sosiaalisista konventioista, että omien tarpeiden minimoimiseen. Tämä suuntaus sai seurakseen elämänhallintaan pyrkivän *stoalaisen* filosofian, joka teki eron järjen ja ilmiöiden maailmojen välillä. *Järjen maailma* oli todellista ja luonnollista. *Ilmiöiden maailman* ymmärtämistä häiritsi stoalaisten mukaan intohimot, itsekeskeisyys ja kateus. Stoalasten havittelema *luonnonoikeus* siis heijasti ihmiskunnan sisäistä, järjestelmällistä luontoa. Tämä oikeus oli kestävä ja ihanteellista erotuksena maalliseen oikeuteen, joka oli muuttuvaa ja vajavaista.

Stoalaisten vaikutuksesta Rooman imperiumin oikeuskäytännössä vahvistui ajatus *ihanteellisesta* oikeudesta erotuksena *maallisesta* oikeudesta. Rooman kansalaisia koskeva *jus civile* oli sovitettava valloitetujen kansojen oikeusperinteisiin, jonka seurauksena syntyi erilaisia *jus gentium*iksi kutsuttuja alueellisia kompromisseja. Imperiumi synnytti samalla kosmopoliittisuuden ja ruokki nurkkakuntalaisuuden sijasta käsitystä yleisinhimillisyydestä.

Rooman valtionuskonnoksi noussut kristinusko ei jakanut stoalaisten järkioptimismia. Kristillisyyden päämääränä on sielun pelastaminen, mikä edellyttää yksilöiltä omaehtoista tahtoa. Luonnonoikeutta pidettiin kyllä jumalallisena, mutta siihen liitettiin keskiaikana mm. Tuomas Akvinolaisen toimesta käsitys tehtyjen sopimusten pakottavuudesta. Täten teologit oikeutivat vallitsevan oikeusjärjestelmän rakenteellisen eriarvoisuuden.

Kaupunkilaitoksen ja kauppakapitalismin kehittyessä keskiajan alun yhteinäisyys järkkäyi. Muutokset heijastuivat keskiajan loppua kohti uskonpuhdistuksina ja feodalismia vastustavina verisinä talonpoikaissotina.

Uusi aika

1600-luvulla rationalistinen filosofia teki pesäeron teologian kanssa. Jumalkäsitteestä ei pystytty luopumaan, mutta Jumala yhdistettiin luonnossa havaittuihin säännönmukaisuuksiin, jotka olivat järjellä tavoiteltavissa. Niinpä Gottlieb Leibniz (1646–1716) väitti, että Jumalakin on logiikan lakien alainen. Hugo Grotius (1583–1645) piti luonnonoikeutta niin pysyvänä, että Jumalakaan ei pystyisi sitä muuttamaan.

Valtio-opin perusteista kiisteltäessä teoreetikot jakaantuivat kahteen leiriin. Osa piti hallitsijasopimusta osana yhteiskuntasopimusta. Thomas Hobbes (1588–1679) jopa väitti, että hallitsijalla on halutessaan oikeus loukata luonnonoikeutta. Osa teoreetikoista pitäytyi näkemykseen ihmisoikeuksien jakamattomuudesta ja hylkäsi ajatuksen hallitsijasopimuksesta, koska tasa-

vertaisista jäsenistä muodostuneella yhteiskunnalla ei voi olla vastapuolta, jonka kanssa voisi tehdä sopimuksia.

Tällöin syntyi uusia kysymyksiä: Missä olosuhteissa vallitseva oikeusjärjestys loukkaa ideaalista luonnonoikeutta? Keitä valtio mahdollisesti loukkaa? Mitä tarkoittaa *kansa* suhteessa *valtioon*? Oikeusjärjestyksen tulisi tarjota sekä suurinta mahdollista vapautta, että tasavertaisuutta lain edessä. Sen tarkoituksena oli turvata oikeuksien yhtäläisyyttä kansalaisten erilaisuudesta huolimatta.

Pohjois-Amerikan kolonioiden riippumattomuusjulistus Britanniasta vuonna 1776 vetosi sekä luonnon että Jumalan oikeuteen. Siinä todettiin ihmisten syntyvän tasa-arvoisina ja lueteltiin jakamattomia ihmisoikeuksia kuten *oikeus elämään, vapauteen ja onneen*. USA:n muodostamista vuonna 1788 edelsi runsas vuosikymmen kiivaita keskusteluja siitä, miten vallankumousperinnettä tulisi vaalia. Nykyisinkin USA:ssa nähtävä polarisaatio kehkeytyi Thomas Jeffersonin (1743–1826) ja Alexander Hamiltonin (1755–1804) ympärillä.

”Ihmisoikeudet” on kaksiosainen yhdyssana. Oleellista on, miten oikeudet määritellään, mutta yhtä lailla ratkaisevaa on se, keitä pidetään ihmisinä. USA:ssa orjat saivat muodollisen ihmisstatuksen vasta vuonna 1865, ja yhä edelleen käydään väantöä siitä, mistä oikeuksista on kysymys. Venäjällä Pietari I kielsi orjuuden vuonna 1723, mutta maaorjuudesta luovuttiin vasta vuonna 1861 Aleksanteri II toimesta. Sielläkin käydään edelleen taistelua ihmisoikeuksista ja siitä, keitä ne koskevat.

Ranskan vallankumous sai alkuunsa Bastiljin valtauksesta 14. heinäkuuta 1789. Kansalliskokous hyväksyi ihmisoikeuksien julistuksen elokuussa. Siinä luetaan 17 pykälän verran oikeuksia, joista tärkeimmät ovat toisessa pykälässä listatut oikeudet: *oikeus vapauteen, omaisuuteen ja henkilökohtaiseen turvaan sekä oikeus vastustaa sortoa*. Kuten USA:ssa ja muualla, myös Ranskassa ihmisoikeuksien laillistaminen on ollut pitkä prosessi, jonka aikana Ranskan perustuslaki ja valtiojärjestys ovat vaihtuneet moneen otteeseen. Vallankumous hävitti poliittisen yksinvaltiuden ja feodalismien, jonka seurauksena kauppaporvariston eliitti vakiinnutti valtaansa.

Eräänlaisena reaktiona Ranskan vallankumouksen petettyihin lupauksiin ja vallalla olevaan rationalismiin syntyi romantiikka. Rationalistien järkijumala vaihtui luovuuden pyhään henkeen. Myös porvariston ylläpitämä askeesin eetos joutui tulilinjalle. Yksilön oikeuksia ja onnellisuutta pidettiin keskiössä. Runoilija Novaliksen (1772–1801)³ mukaan maailman on muututtava unelmaksi ja unelman maailmaksi. Runoilijan sanat kaikuvat yhä aikamme mai-

³ Novalis oli oikealta nimeltään Georg Philipp Friedrich von Hardenberg ja saksalaisen romantiikan varhaisia edustajia.

nonnassa ja ajatushautomoiden houkutuksissa. Romantiikasta tuli Euroopan hovipiirin ja taantumuksen liittolainen. Ihmisoikeuksien kannalta tilanne kääntyi huonoksi, koska romantiikan mukaan myös kansaan ja yhteiskuntaan liitetään toimiville subjekteille ominainen sielu ja henki. Ranskalaisen De Bonaldin (1754–1840) mukaan yhteiskunnan jäsenillä ei ole yksilöllisiä oikeuksia, vain velvollisuuksia. Näkemys jalostui huippuunsa sataa vuotta myöhemmin Saksan natsikomennon aikana.

1800-luvulla kohdattiin teollistumisen haasteet, ja keskitetty suurtuotanto synnytti taloudellisia monopoleja. Englannin työläisten ensimmäinen laaja liike (*the Cartists*) ajoi työväen poliittisia ja sosiaalisia tavoitteita, esittäen mm. osuustoimintaliikkeen tukemista valtion budjettivaroin. Perusteluna oli jakamaton oikeus työhön ja sen tuloksiin, ja osuuskuntien oikeus kilpailla monopoliin kanssa.

Marxilainen työväenliike johti vuosisadan loppupuolella taistelua poliitisten ja sosiaalisten oikeuksien puolesta, mikä oli ihmisoikeuksien merkittävää laajentamista. Samalla Marx toi keskusteluun *ideologian* käsitteen, jonka hän määritteli valheelliseksi tietoisuudeksi. Ihmisoikeuksia, kuten mitä tahansa aatetta, voi tietysti pitää valheellisena tietoisuutena. Marxilaisesta näkökulmasta näin saattoi väittää, koska USA:n ja Ranskan vallankumousten myötä porvaristo pääsi valtaan – muita sortamaan. Marxin valtiokäsitys tukeutui Georg Wilhelm Friedrich Hegelin (1770–1831) myöhäisromanttiseen ajatukseen orgaanisesta valtiosta. Yksilön tulee uhrautua *subjektina toimivan kollektiivin* tai *valtion* hyväksi. Elämänarvo siis ei rakentuisi yksilön jakamattomien oikeuksien varaan, vaan perustuisi uhrautumiseen yhteisön hyväksi, kuten taisteluun kansan tai luokan puolesta.

Kehitysoppi rapautti luonnonoikeuden tieteellisen pohjan. Charles Darwinin (1809–1882) jälkeen luonto ei enää näyttäytynyt harmonisen järjen ilmentymänä vaan taistelukenttänä, jossa vahvempi syö heikomman. Filosofissa Friedrich Nietzsche (1844–1900) puki tätä sanoiksi, varoittamalla myötätunnon sairaudesta ja väittämällä vallanhalun elämän ainoaksi arvoksi. Myös ihmisoikeudet jäsenyisivät vallan mukaan. Darwinin mukaan luonnollinen valinta johtaa kyvykkäimpien selviytymiseen, mutta hän ei esittänyt ajatusta lajien hierarkiasta tai ihmiskunnasta elollisen herrana. Siitä huolimatta rotuoppi on viljellyt näitä ajatuksia.

Ihmisoikeuksien kannalta tärkeintä ei ole yksilöiden synnynnäiset *erilaisuudet*, vaan *yhtäläiset oikeudet*. Natsismin ihmisenäkemys on selvästi esitetty Adolf Hitlerin (1889–1945) *Mein Kampfissa*. Siinä ihmisoikeuksien etiikka on käännetty pääläelleen ja totalitarismi perustellaan sekä rotujen että yksilöiden *eroavilla ominaisuuksilla*. Vahvoilla tulee olla etuoikeuksia ja jokaisen vel-

vollisuutena on ylläpitää eriarvoisuutta. Tämä ajatuskuvio toistuu edelleen niin Ain Randin (1905–1982) filosofiassa kuin Vladimir Putinin tapaisessa nationalismissa.

Osana sotaponnistuksia Iso-Britannia ja USA julkaisivat elokuussa 1941 ns. Atlantin julistuksen, jonka mukaan ihmisoikeusperiaatteet otettiin kahdeksan kohdan ohjelmassa lähtökohdaksi tuleville kansainvälisille suhteille. Niihin sisältyi mm. ajatus *territoriaalisesta suvereeniudesta, kansojen oikeudesta valita hallintonsa, kaikkien valtioiden tasavertaisesta oikeudesta kauppaan, raaka-aineisiin ja merenkulkuun ja pidättyväisyydestä väkivallan käytöstä toisiaan kohtaan*. Yksittäisten valtioiden oikeudet siis rinnastettiin yksilön jakamattomiin oikeuksiin.

Julistuksen jälkeen oikeudet ovat toteutuneet ennen kaikkea taistelemalla Iso-Britanniaa ja USA:ta vastaan, kuten toisen maailmansodan jälkeiset kymmenet kansalliset vapaussodat todistavat. Strzelewicz toteaaakin, että tuskin kukaan väittää Hitler-Saksan, Mussolini-Italian ja Keisari-Japanin häviön johtaneen ihmisoikeuksien voittoon. (s. 243)

Yhdistyneiden Kansakuntien säännöt vuodelta 1945 (Artikla 1, kohta 3) korostavat *kansainvälisen yhteistoiminnan* merkitystä taloudellisten, sosiaalisten, kulttuuristen ja humanitääristen ongelmien ratkaisemisessa. Kansainvälistä yhteistoimintaa tarvitaan myös, jotta kaikille kuuluvat ihmisoikeudet ja perusvapaudet toteutuisivat rodusta, etnisyydestä, sukupuolesta, kielestä ja uskonnosta riippumatta. Vuonna 1948 YK hyväksyi julistuksen ihmisoikeuksista.

Lopuksi

Edellinen osoittanee, että ihmisoikeuksien aihepiiri on jatkuvasti laajentunut ja niiden varmistaminen liitetään yhä laajemmin valtio-opillisiin näkemyksiin. Samalla ihmisoikeuksien perusteleminen on siirtynyt teologian ja luonnontieteiden parista yhteiskuntatieteiden ja juridiikan piiriin. Jos eettisenä lähtökohdana on väittämä, että ihmisoikeudet koskevat kaikkia, niin ne ovat pakostakin jakamattomia. Ihmisoikeuksien turvaamiseksi tarvitaan kollektiivinen taho, valtio ja yleismaailmallinen järjestys. Mutta miten sellainen järjestyisi? En tunne valtiota, jossa ei olisi erilaisuutta, enkä valtiota, jossa olisi kattavasti jakamattomia ihmisoikeuksia. Poliitiikan lähtökohdana on erilaisuuden olemassaolo, mutta sen lopputuloksena tulisi olla ihmisoikeuksien tunnustaminen ja turvaaminen. Onko yhtälö mahdollinen ja millä ehdoilla?

Maamme talousoppineiden puheissa talouskasvu riippuu investointien määrästä, joka vuorostaan heijastaa sijoitettavan pääoman määrää. Sijoitettava pääoma kasvaa sen mukaan, mitä suurempi osuus bruttokansantuotteesta investoidaan. Pääomien ja varallisuuden keskittyminen johtaa vääjäämättä

investoitavan pääoman suhteelliseen kasvuun ja siten myös kokonaistalouden kasvuun. Rikkaat rikastuvat ja niiden suhteellinen määrä pienenee edelleen. Tämän logiikan mukaan talouskasvu olisi suurimmillaan, jos yksi ihminen omistaa kaiken ja muut eläisivät mahdollisimman vähällä.

Kirjallisuus

Jaeger, W.W. (2003). *The Theology of the Early Greek Philosophers: The Gifford lectures 1936*. Wipf and Stock Publishers, Eugene Oregon

Strzelewicz, W. (2001) (1943, 1948, 1968, 1983). *De mänskliga rättigheternas historia: Från den amerikanska oavhänglighetsförklaringen till våra dagar*. Stockholm: Ordfront 343 s. ISBN 91-7324-806-1